

ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті розглянуто теоретико-методологічні засади формування етичної компетентності сучасного вчителя. Доведено, що етична компетентність є однією з ключових компетентностей, якими він має володіти, показано, що вона постає показником і одночасно результатом професійно-особистісної готовності педагога до роботи в школі, з'ясовано, що в основі професійної етики в педагогічній сфері лежить спрямованість на задоволення людських потреб, повага до людини, її професії, стилю і способу життя.

Ключові слова: етика; етична компетентність; професійно-педагогічна освіта; професійно-особистісна готовність учителя до роботи в школі.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Переорієнтація сучасної професійно-педагогічної освіти на європейські стандарти передбачає насамперед підготовку компетентного фахівця, здатного практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки та досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики. Формування етичної культури сучасного вчителя – цілеспрямований процес, який охоплює фахову підготовку і діяльність учителя, що включає етичну компетентність, професійну культуру, моральність і гуманізм, любов до професії. Серед ключових компетентностей, якими повинен володіти сучасний учитель, етична має пріоритетне значення. Вона постає показником і одночасно результатом професійно-особистісної готовності вчителя до роботи в школі, оскільки виконання будь-якого педагогічного завдання має моральний зміст. Етична компетентність як базова складова професійності вчителя віддзеркалює його духовність і моральність, внутрішню культуру, здатність ухвалювати адекватні моральні рішення та діяти відповідно до норм педагогічної етики. Саме це дозволяє педагогу визначити ставлення до своїх професійних обов'язків і, передусім, до людей, з якими він контактує в процесі діяльності. Етична компетентність учителя репрезентує головні регуляції його дій, що закріплюються у звичках, традиціях, принципах життя і професійній діяльності, психічних станах, діях, вчинках і якостях педагога, забезпечує вибір ним свідомої етичної поведінки відповідно до професійно-педагогічних норм. Етична складова має переважне значення для формування професійної компетентності вчителя як вищого рівня його фахової кваліфікації. Професійну компетентність трактують нині як володіння педагогом необхідною сукупністю знань, умінь і навичок, які засвідчують ефективність педагогічної діяльності, високий рівень спілкування з різними суб'єктами навчально-виховного процесу, сформованість професійно-особистісних якостей, цінностей, ідеалів учителя. У структурі професійної

компетентності саме етика є системоутворювальною складовою [6]. Формування етично компетентного вчителя – це соціально значуща проблема, від розв'язання якої залежать успіх гуманізації системи освіти, підвищення загальної культури в суспільстві, перспектива розвитку сучасної людини [1]. Моральний сенс педагогічної діяльності потребує від учителя високої загальної культури, широкого світогляду, етичної зрілості. Утверджуючи ідеали добра і справедливості, честі, милосердя і любові, він гуманізує внутрішній світ дитини, виводить на високий моральний рівень міжособистісні та групові відносини. Водночас потенціал педагогічної етики не завжди повноцінно реалізується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом до проблеми формування етичної компетентності сучасного вчителя зверталися С. Гаряча [2], К. Гулей [1], К. Журба [2], Л. Хоружа [3-6] та ін., які, зокрема, розглядали формування етичної культури вчителів як необхідну умову сучасного виховання, етичну компетентність учителя як основу реалізації гуманістичної парадигми освіти, етичну компетентність учителя початкових класів тощо.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Водночас об'єктивне зростання етичних цінностей як регулятора поведінки членів суспільства і передусім підростаючого покоління зумовлює переорієнтацію свідомості сучасних учителів на визнання нових освітніх пріоритетів. Дедалі більшого значення набувають такі педагогічні принципи, як повага до особистості учня та його права на самовизначення, готовність педагога до етично адекватної поведінки в різних ситуаціях шкільного життя, що потребують морального вибору. У цьому контексті професійність учителя значною мірою визначається його етичною компетентністю як вищим рівнем оволодіння педагогічною професією, квінтесенцією загальнолюдської і професійної культури педагога.

Формування цілей статті. Саме тому метою нашої статті й стало висвітлення процесу формування етичної компетентності педагога як складного, динамічного, багатогранного і багатофакторного явища.

Виклад основного матеріалу. Етика є одним з найдавніших компонентів культури людства, спрямованим на становлення та регулювання людських взаємин у процесі їхньої спільної життєдіяльності. Морально-етичні норми і цінності лежать в основі всіх суспільних (соціальних, політичних, економічних) та міжособистісних відносин людей, створення соціальних кодексів поведінки в рамках цих взаємин.

Професійна етика являє собою сукупність моральних норм і правил, що визначають ставлення людини до свого професійного обов'язку, до людей, з якими вона пов'язана через характер своєї професії. Професійна етика є важливим компонентом професійної культури будь-якого фахівця і завжди вибудовує свої відносини на загальних, морально-етичних нормах і цінностях суспільства, але при цьому визначає професійно значущі пріоритети, цільові настанови для конкретної професійної діяльності.

Педагог як особистість постійно вдосконалюється, оскільки це зумовлено не лише потребою в самостворчості, а й суспільним обов'язком, що вимагає від нього високої моральності. Особистісно орієнтований характер навчально-виховної діяльності та відносин з учнями передбачає потребу переорієнтації свідомості вчителів на визнання нових освітніх пріоритетів: поваги до особистості учня та його права на самовизначення, оволодіння відповідними етичними нормами, а також формування готовності педагога до етично адекватної поведінки в різних ситуаціях мінливого шкільного життя, які ставлять його перед моральним вибором. Високий рівень морального розвитку вчителя відбито в змісті державних освітніх стандартів, де визначено перелік обов'язкових професійно значущих рис його особистості.

Кардинальне реформування життя українського суспільства, яке відбувається в умовах глобальної інтеграції у світовий освітній простір, модернізації системи освіти, зростання ролі етнічних культурних чинників і національної самосвідомості, впливає на утвердження таких суспільних й особистісних цінностей, як свобода, відповідальність, повага до особистості. Це зумовлює інтенсивне поширення в освітянській практиці гуманістично зорієнтованих підходів і технологій, спрямованих на цілісний розвиток особистості всіх учасників педагогічного процесу, активізацію їхніх творчих можливостей, зростання ерудиції і загальної культури [6].

Формування етичної культури здійснюється також на методологічному рівні (ознайомлення із загальнофілософськими закономірностями, реформами освіти, пріоритетами сучасного виховання, вимогами суспільства до виховання дітей, до фахової підготовки сучасного вчителя, нормами педагогічної етики); теоретичному (основні закони, принципи, правила педагогіки, психології, вікова специфіка та специфіка виховання дітей на різних етапах їхнього становлення, гуманістичні принципи виховання); особистісному (етична центрація педагогічної дії, організація педагогічної

діяльності на гуманістичних засадах, сформованість етичних переконань, уявлень, якостей, стереотипів поведінки); методичному (використання сучасних виховних людинознавчих і культурологічних технологій в організації виховного процесу); технологічному (знання і доцільне використання методів і засобів етичного виховання, обізнаність з передовим вітчизняним і зарубіжним педагогічним досвідом, сучасними методиками етичного виховання тощо) [2].

Формуючись у сучасного вчителя в процесі його постійного навчання, етична компетентність проходить кілька етапів свого розвитку і є синергетичним результатом трьох важливих складових навчального процесу: соціокультурної, предметної і професійно-суб'єктивної.

Крім того, сучасний учитель має володіти не лише педагогічними, психологічними, технічними знаннями й уміннями, методичними знаннями, а й навичками культури спілкування, міжособистісної взаємодії; готовністю дотримуватися норм і правил етикету, працювати в умовах професійного стресу і конфліктних ситуацій, володіти низкою професійно важливих особистісних якостей (відповідальність, увічливість, стресостійкість, позитивне мислення тощо); що визначає рівень професійної та особистої культури педагога.

В основі професійної етики в педагогічній сфері лежить спрямованість на задоволення людських потреб, повага до людини, її професії, стилю і способу життя, що визначає затребуваність у цій галузі таких професійно значущих особистісних якостей, як відповідальність, толерантність, справедливість, увічливість, уміння спілкуватися, уміння ухвалювати рішення в етично складних ситуаціях професійної діяльності, уміння залагоджувати і попереджати конфлікти, стресостійкість та інші складові соціально-професійної компетентності вчителів у галузі професійної етики.

Етична компетентність за специфікою реалізації належить до так званих надпредметних компетентностей. Вони мають інтегрований характер і поєднують у собі певний комплекс знань, умінь і ставлень, що набуваються вчителями впродовж періоду поглиблення всього змісту педагогічної освіти.

У багатьох працях учених різних часів педагогічна етика розглядається як регулятор взаємодії вчителя з учнями, визначаються певні моральні вимоги до характеру такої взаємодії: гуманно та рівно ставитися до всіх дітей; поважати особистість; бути добропорядним, чесним, справедливим тощо.

Для сучасного вчителя досить актуальним є поглиблення вивчення етичних засад педагогічної професії, а саме ознайомлення з історією виникнення та становлення педагогічних кодексів, правил професійної поведінки [5].

Педагогічна етика пройшла у своєму розвитку шлях від абстрактного ідеалу вчителя до комплексного інтегративного утворення, базової ідеї функціонування багатьох педагогічних систем, основу яких складають ідеї гуманного ставлення вчителя до учнів, їхньої психологічної підтримки, ініціативи, творчості, відповідальності, особистого прикладу поведінки, доброти, співчуття, свободи самовизначення тощо.

Вивчення інваріантних характеристик змісту педагогічної етики засвідчує, що вона належить до так званих наскрізних історико-педагогічних проблем, що виникають у певну епоху й не втрачають своєї актуальності в умовах сьогодення. Професійна етика – невід’ємна частка загальнолюдської моралі, вона існує в її межах і формується на її основі. На всіх етапах історичного розвитку суспільства педагогічна думка була віддзеркаленням його актуальних потреб. Водночас будь-яка наукова педагогічна концепція ґрунтувалася на народно-педагогічній спадщині та прогресивному професійно-педагогічному досвіді [4].

Прикладом етичної компетентності можуть бути такі здатності вчителя: усвідомлення гуманістичних цінностей, інваріантного характеру норм, принципів педагогічної етики; розуміння морального змісту педагогічної професії; необхідності розвитку культурних потреб та інтересів; здійснення етичної рефлексії власних учинків; виявлення сутності моральних колізій у різних педагогічних ситуаціях, прогнозування результатів своїх дій; уміння розв’язувати конфлікти, розуміти почуття та потреби вихованців; реалізація в професійній поведінці стратегії і тактики етично адекватного спілкування з різними учасниками навчально-виховного процесу [4].

Процес формування етичної компетентності педагога є складним, динамічним, багатогранним і багатофакторним. Змістовою основою етичної компетентності є педагогічна етика. Педагогічна етика вивчає особливості, зміст, принципи та функції педагогічної моралі, характер діяльності педагога та його моральних взаємин у педагогічному середовищі, розробляє основи педагогічного етикету, який є сукупністю правил спілкування та поведінки вчителя. Етика не зводиться до певної системи санкцій у педагогічній діяльності, адже її завдання – пояснювати соціально-психологічну доцільність дотримання тих чи інших професійних норм і правил. Саме етика, з позицій цілісного підходу до особистості, наполягає на розгляді навчання та виховання особистості як її духовного насичення, що розгортається в духовному діалозі, спілкуванні рівноцінних суб’єктів. Покликання педагога – не тільки і не стільки передача знань, умінь та навичок, а й усебічний розвиток здібностей та можливостей учня, виховання порядного, відповідального, свідомого громадянина країни. Професійна діяльність педагога ґрунтується на верховенстві загальнолюдських цінностей, норм і принципів моралі. При її виконанні педагог виступає носієм обов’язків стосовно: учня, батьків учня, фахового педагогічного співтовариства в цілому й окремих педагогів, самого себе, суспільства [1].

Досягнення мети виховання та навчання потребує від педагога усвідомлення високих етичних стандартів діяльності і поведінки, принципів істини, добра, краси і досконалості, гармонійного поєднання інтересів учня та інших людей.

Дотримання педагогами професійних етичних норм та правил – необхідна і фундаментальна засада повноцінного функціонування системи освіти та головна умова реалізації ним важливої соціально-культурної і духовної ролі в сучасному суспільстві. Головна мета

педагога – навчити учня мислити, відчувати та любити [1].

Етична компетентність має суттєве значення для правильної постановки вчителем цілей, завдань, вибір форм і методів навчання, допомагає відшукати правильну лінію в кожній унікальній ситуації діяльності. Недосконалість сформованості етичної компетентності вчителя породжують етико-педагогічні помилки. Вона призводить до того, що вчитель не може правильно обрати тактику своєї поведінки. Етичні труднощі виражаються в недостатній тактовності, толерантності, чутках, брехні, непорядності, заздощах, необ’єктивності, себелюбстві, поспішності, неадекватній оцінці якостей співрозмовника тощо.

Найчастіше в середовищі сучасних учителів трапляються такі етичні помилки: загравання з дітьми, спроба ввійти в довіру; визначення «мазунчиків» у класі; уживання грубих порівнянь; деспотичні вказівки; ігнорування індивідуальності, підлаштування дитини під свій виховний еталон; нехтування цінностями дитячого світу тощо.

Ускладнення у взаємовідносинах з учнями найчастіше виникають за таких обставин: порушення учнями дисципліни на уроці; відволікання уваги дітей під час уроку; бійка на перервах; дитяча заздрість; неохайність деяких дітей тощо [1]. Неправильна етико-педагогічна поведінка в таких випадках може провокувати виникнення конфліктів.

На основі вищезазначеного можна виокремити такі помилкові дії вчителя:

- маніпулювання сприйняттям ситуації – свідчення її неправильного усвідомлення, перекручування фактів. Про таке сприймання ситуації вчителем свідчать його фрази: «Ти ніколи не виконуєш домашнє завдання», «Ти завжди забуваєш свій щоденник удома», «У твоєму диктанті безліч помилок» та інші. Категоричність висловлювань посилює їхній негативний зміст, викликає у вихованця образу, бажання помститися, зневіру у власних можливостях. Отже, унаслідок таких дій учитель досягає результату, який протилежний очікуваному;

- актуалізація неприємних спогадів характерна тоді, коли вчитель нагадує учневі про минулі проблеми, які ще болісно відгукуються. Позбавлені виховного впливу фрази вчителя на зразок: «Я думала, то був поодинокий випадок, а це, виявляється, твій характер», «Я тебе захищала від нападків однокласників, а тепер розумію, що цього не варто було робити» руйнують особистість, на несвідомому рівні актуалізують негативні почуття та спогади;

- пряме протиставлення сторін типове для ситуацій, коли вчитель прагне продемонструвати свою перевагу, але робить це невміло, принижуючи гідність вихованців, їхнє право на самостійність і самовизначення. Таку його позицію приховано за словами: «Я вчитель, а ви – лише учні», «Я людина доросла і тому знаю краще» і ін. [1].

Розбіжність у думках – найчастіше виявляється у випадках оцінювання знань і поведінки учнів, коли оцінка за поведінку переноситься на знання учнів або безпідставно занижується без необхідних пояснень.

Неправильна оцінка ситуації вчителем нерідко є причиною непорозуміння з учнями.

Стереотипність поведінки – у ситуаціях, що потребують морального вибору, нерідко виявляється в приниженні учнів, спробі маніпулювати ними, залякати або викликати тривогу перед можливим покаранням [1].

Перенесення норм поведінки дорослих на взаємини з вихованцями – порушення логіки і динаміки розвитку дитини, надмірна вимогливість сприяє утвердженню авторитарного стилю спілкування з ними. Усвідомлення власної правоти – провокує педагога у взаємодії з учнями на використання прийомів гальмування їхньої поведінки залякування, погрози, осуд тощо. Етико-педагогічні помилки вчителя мають не лише ситуативний, випадковий характер, а й закріплюються на рівні свідомості. В умовах особистісно-орієнтованого навчання постає потреба в основу критеріїв ефективної педагогічної діяльності ввести не лише оцінки успіхів у навчанні дитини, а й відповідні виміри зусиль учителя щодо мотивації цієї діяльності, педагогічної культури, етичної компетентності.

Висновки дослідження. Етична компетентність – складне поліфункціональне та індивідуально-психологічне утворення на основі інтеграції професійних теоретичних знань, ціннісних орієнтацій і практичних умінь педагога у сфері етики, а також особистісних якостей, емоційно-ціннісного ставлення до педагогічної діяльності, що сукупно забезпечують вибір учителем свідомої етичної поведінки, яка віддзеркалює нормативно-етичні професійні засади та гуманістичну спрямованість його педагогічної дії. Несформованість етичної компетенції педагога призводить до етико-педагогічних помилок у педагогічній діяльності. Формувальне значення для етичної компетентності має розвиток позитивного ставлення вчителя до власної особистості й до інших людей. Цьому сприяє орієнтація на переосмислення власного досвіду, на рефлексію і самоаналіз, подолання педагогічних стереотипів у суспільній

свідомості. Актуальність дослідження професійної етики педагога зумовлена можливістю подолати з її допомогою ціннісний хаос не тільки в його свідомості, а й у суспільстві загалом, коли зруйновано старі моральні орієнтири, задекларовано нові цілі та завдання, але чітко не визначено відповідних цінностей та ідеалів, що їх супроводжують. Нині етика як квінтесенція культури покликана втілити ідеї гуманістичної педагогіки, що шукає шляхи оновлення навчання і виховання як процесів людинотворення, звільнення школи від формалізму, стереотипів, авторитарного підходу до дитини. Вона здатна регулювати соціальне і природне в суб'єкті життєдіяльності через усвідомлення їхнього збалансованого впливу на нього. Формування етично компетентного вчителя – це соціально значуща проблема, від розв'язання якої залежать успіх гуманізації системи освіти, підвищення загальної культури у суспільстві та перспективи розвитку сучасної людини. Етичний розвиток учителя є неперервним процесом особистісно-професійного зростання, що передбачає підвищення його рівня моральної свідомості, здійснення професійної рефлексії та формування системи ставлень до суб'єктів навчально-виховного процесу відповідно до норм і правил педагогічної етики.

Перспективи подальших розвідок. Водночас запропонована нами стаття не вичерпує всього комплексу проблем щодо формування етичної компетентності сучасного вчителя. Потребують дальшого вивчення питання наступності в розвитку етичної компетентності від допрофесійного через професійно-педагогічний етапи і на стадії самостійної педагогічної діяльності вчителя (постпрофесійна); вивчення зв'язків етичної компетентності з іншими метаіндивідуальними характеристиками професійності вчителя; визначення критеріїв оцінювання діяльності педагогів на засадах педагогічної етики тощо. Перспективним є також дослідження психологічної природи етичної компетентності майбутніх учителів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гулей К. В. Про етичну компетентність сучасного вчителя [Електронний ресурс] / К. В. Гулей. – Режим доступу : <http://oblosvita.com/navigaciya/skrynka/etyka/5933-pro-etichnu-kompetentnist-suchasnogo-vchitelya.html>.
2. Журба К. Формування етичної культури вчителів як необхідна умова сучасного виховання [Електронний ресурс] / К. Журба, С. Гаряча. – Режим доступу : http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/22/visnuk_3.pdf.
3. Хоружа Л. Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика : [монографія] / Л. Л. Хоружа. – К. : Преса України, 2003. – 319 с.
4. Хоружа Л. Етична компетентність сучасного вчителя [Електронний ресурс] / Л. Хоружа // «Відкритий урок». – Режим доступу : <http://ru.osvita.ua/school/theory/1915/>.
5. Хоружа Л. Етична компетентність учителя як основа реалізації гуманістичної парадигми освіти / Л. Хоружа // Шлях освіти. – 2003. – № 3. – С. 27–33.
6. Хоружа Л. Л. Етичний розвиток педагога: навчальний посібник / Л. Л. Хоружа. – К. : «Академвидав», 2012. – 208 с.

Н. В. Устинова,
Херсон, Україна

ФОРМИРОВАНИЕ ЭТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СОВРЕМЕННОГО УЧИТЕЛЯ

В статье рассмотрены теоретико-методологические основы формирования этической компетентности современного учителя, доказано, что этическая компетентность является одной из ключевых компетент-

ностей, которыми он должен владеть, показано, что она становится показателем и одновременно результатом профессионально-личностной готовности педагога к работе в школе, уяснено, что в основе профессиональной этики в педагогической сфере лежит направленность на удовлетворение человеческих потребностей, уважение к человеку, его профессии, стилю и способу жизни.

Ключевые слова: этика; этическая компетентность; профессионально-педагогическое образование; профессионально-личностная готовность учителя к работе в школе.

*N. V. Ustinova,
Kherson, Ukraine*

THE FORMATION OF ETHIC COMPETENCE OF MODERN TEACHER

Theoretical and methodological foundations of forming of ethic competence of modern teacher are considered in the article, it is well-proven that an ethic competence is one of key, competences a modern teacher must own that, it is shown that she becomes an index and simultaneously result of professionally-personality readiness of teacher to work at school, it is got a clear idea of, that in basis of professional ethics an orientation on satisfaction of human necessities, respect to the man, his professions lies in a pedagogical sphere, to style and method of life.

Keywords: ethics; ethic competence; professionally-pedagogical education; professionally-personality readiness of teacher to work at school.

Рецензенти: *Лузан П. Г.*, д. пед. н., професор;
Васюк О. В., к. пед. н., доцент.

© Устинова Н. В., 2014

Дата надходження статті до редколегії 23.11.2014